

ДИНАМІКА ВКЛЮЧЕННЯ НАЗВ ОСІБ ЖІНОЧОЇ СТАТІ ДО РЕЄСТРУ СЛОВНИКІВ

Ярина Пузиренко (Київ)

Динаміка лексикографічного засвідчення назв жінок (НЖ) зумовлюється, з одного боку, потребою відображення процесів мовних змін (так зв. об'єктивні чинники), а з другого – зміною у підходах лексикографів до зазначеного класу назв (так зв. суб'єктивні чинники). Серед перших, можна виокремити такі – фіксація неологізмів; випадіння застарілих слів (андронімичні назви жінок); перехід з пасивного запасу до активного вжитку, напр. *губернантка* (в дореволюційній Росії, на сучасному Заході і тепер в СНД) тощо.

До суб'єктивних чинників динаміки засвідчення НЖ в словниках можна зарахувати, наприклад, зміни в тлумаченні лексеми, які не пов'язані ні зі зміною її функціонування, ні зі зміною референта – пор. в словнику С1 „*директриса мат., школ. directrice*“, а вже у С2 і наступних виданнях відбулася зміна: „*директриса 1. мат. directrice f; 2. уст. (начальниця учебного заведения) directrice f*“. На нашу думку, тлумачення 1936 р. є більш вдалим і відповідає сучасному узусу. Навіть в українській мові назва *директриса* для називання жінки-директора школи є досить популярною [4]. Щоправда, тлумачення С1 хибує на нерозрізнення омонімів і потребує удосконалення.

Іншим суб'єктивним чинником є непослідовність включення слів до реєстру словників, яка не пов'язана з названими вище проявами процесів мовних змін, і тому може розглядатися як „сваволя“ лексикографів. Та про це нижче.

Простежити динаміку лексикографічного засвідчення певного класу назв продуктивно на прикладі словника того самого автора різних років видання. Оскільки, як правило, авторський підхід до лексикографування зберігається, то природно очікувати, що наступні „змінені й доповнені“ перевидання будуть відображати певні мовні зміни. Як вважає А. А. Алексєєв: „Тільки при порівнянні різних видань одного і того ж словника можлива відносно швидка і більш менш різнобічна і повна реєстрація змін в лексико-семантичній системі мови за певний історичний період.“ [1]. Він зазначає також, що мовні зміни відображаються в різних виданнях одного словника навіть тоді, коли ці видання розділені невеликим відтинком часу. Як приклад аналізу таких видань можна навести також роботу Г. А. Суховерхової [5].

Для дослідження динаміки включення НЖ до реєстру словників нами було проведено аналіз виправлених і доповнених видань російсько-французького словника Л. В. Щерби і М. І. Матусевич С1–С5.

Було здійснено суцільну вибірку назв осіб на літеру „А“ – бл.150 одиниць, серед них НЖ – 56 (близько 1/3). Таке співвідношення назв осіб чоловічої і жіночої статі є навіть більшим, ніж загалом в російській мові (за даними І. Ф.

Протченка словниками фіксується лише 1/4 назв жінок від назв чоловіків [3, 82]), що зумовлено наявністю у вибірці значної кількості назв осіб за національністю і різних лексикосемантичних розрядів назв на *-ист*, жіночі відповідники до яких утворюються регулярно.

Вибір для аналізу саме літери „А“ зумовлено тим, що представлені тут назви осіб належать до різних лексико-семантичних розрядів, які, в свою чергу утворюють різні за кількістю групи, наприклад назви національно-територіальні *англичанка, африканка* (21 одиниця); назви соціально-політичної приналежності *анархистка, аристократка* (10); назви за знаряддям праці (інструментом музиканта) *альтистка, арфістка* (2) та інші групи назв. Крім того, представлені також різні словотворчі моделі (для наочності наводимо форманти з частинами основи): *-истка* 17, *-нка* 13, *-йка* 5, *-рка* 4, *-нтка* 4, *-тка* 3, *-чка* 3, *-торша* 2, *-бка* 1, *-зка* 1, *-пка* 1, *-иса* 1, *-щица* 1.

Така різноманітність лексико-семантичних розрядів і формальних показників вибірки НЖ і об'єднання їх у різні за кількістю групи дає підстави для аналізу, який показав, що зміни в динаміці лексикографічного засвідчення НЖ мають такі прояви:

I. Вилучення назв осіб жіночої статі відбувається:

1) при вилученні назв осіб і чоловічої, і жіночої статі а) коли вилучається поняття (усе гніздо) – немає *анархо-синдикалізм -ист, -истка* (С3); б) коли поняття залишається – є тільки *абсентеїзм* (С3) – 5 випадків. Деякі назви були відновлені, щоправда тільки чол. роду – *антагонізм* (С2), а починаючи з С3 є тільки *антагоніст*;

2) вилучення тільки назв жін. роду (стилістично-нейтральних) – найбільше прикладів – 23 – *автомобілістка, акробатка, алкоголичка, альпиністка, альтруїстка* та інші. Вилучення тільки назв чол. роду не спостерігається.

3) вилучення назв пасивного запасу: *аран-ка уст.* (С1), С2 – немає ні чол., ні жін. С3, С4 – *уст. aran*, С5 = С2 (проте відновлення назви чол. роду у реєстрах С3 та С4 і знову вилучення у наступному виданні вказує на непослідовність лексикографів у цьому питанні);

4) вилучення стилістично забарвленої лексики – з С3 вилучені назви *агитаторша* і *аккомпаніаторша* – в російській мові НЖ з формантом *-ша* мають розмовний характер.

II. Поява нових слів у проаналізованих виданнях зумовлена не фіксацією неологізмів, а додаванням „пропущених“ НЖ. Це можна розглядати як суто редакторські виправлення – С4 включено *адыгейц -йка*, С2 включено *армянка* (С1 – тільки *армянин*) та інші.

Табл.1 Кількість НЖ у рос.-франц. словнику Л. В. Щерби і М. І. Матусевич

Усього	1936 (C1)	1939 (C2)	1950 (C3)	1955 (C4)	1969 (C5)
56	46 (-10)	39 (+1*-17)	26 (+7*-30)	24 (-32)	30 (+2*-26)

* кількість назв, доданих порівняно з попереднім виданням.

Як видно з табл.1, найбільше НЖ було вилучено у С3 та С4. І саме починаючи з С3 відбулося зменшення обсягу реєстру до 50000 слів з 75000 у С1 і С2. Але приклади з інших частин словника свідчать, що вилучення НЖ не можна прямо пов'язувати зі зменшенням обсягу реєстру: назва *турист*, *-ка* є у С1, С2 і С3 і не наведена у С4, С5. У цьому прикладі назва жіночого роду була вилучена не у С3, коли відбулося зменшення реєстру, а тільки в наступному. Так само *избиратель* – *избирательница*, *всадник* – *всадница* та інші. Ці приклади, а також хитання у засвідченні НЖ, коли такі назви як *активистка*, *аристократка*, *аспірантка* та інші наявні в реєстрі С1, С2, С5 і не включені до С3, С4, є яскравим виявом суб'єктивізму лексикографів стосовно включення НЖ до реєстру словників.

Проявом суб'єктивізму є також непослідовне засвідчення однотипних НЖ – *альтистка*, *арфистка* у С1, С2, а в С3, С4, С5 тільки *арфистка*.

Характерно, що серед вилучених назв – лише назви соціо-політичної або релігійної приналежності, а також агентивно-професійні. Додавалися ж лише назви національностей. Виняток становить тільки одна назва *антифашистка*, не засвідчена ні до, ні після С3.

Непослідовність також простежується в поданні однотипних НЖ то в одній статті з корелятом чоловічого роду, то окремою одиницею реєстру. Так, в окремих статтях подані такі назви: С1 – *актриса*, *албанка*, *алжирка*, *амазонка*, *афганка*, а в С2 назви *албанка*, *алжирка*, *афганка* подано так, як і всі назви національностей – в одній статті з назвою чоловічого роду. Проте в наступних виданнях окремими статтями представлені також пропущені раніше *аварка* й *арабка*, а також *актриса* й *амазонка*. Як бачимо, переважна більшість НЖ подається в одній статті при кореляті чоловічого роду. Слово *амазонка* єдине з вибірки не має корелята чоловічого роду. Виходячи з логіки подачі НЖ в аналізованих виданнях слід було і слово *актриса* подати в одній статті з *актер*.

Формування реєстру наступних видань відбувається на основі реєстру попереднього видання. Вважається, що „завдання лексикографів у цьому випадку зводяться: а) до відображення об'єктивних змін у словниковому складі, які сталися за час між цими виданнями; б) до вирівнювання реєстру в прийнятих для даного видання параметрах; в) до усунення суб'єктивних рішень у фіксації словникового складу попереднього видання“ [2, ст. 30]. Але, як показано вище, у практиці лексикографічного засвідчення назв жінок, зокрема в проаналізованих виданнях, переважають саме суб'єктивні чинники. І якщо в одних випадках, як от поява пропущених назв жінок за національністю, усувається певний суб'єктивізм, то несистемне вилучення /відновлення інших лексико-семантичних розрядів назв жінок не дає підстав говорити ні про „вирівнювання“ реєстру, ні про долання суб'єктивізму.

Цікаво відзначити, що на відміну від словника С1–С5, аналіз різних видань російсько-англійського словника не показує хитань у включенні НЖ до реєстру – кількість їх тільки збільшується від видання до видання, пор. А1 – 32, А2 – 35, А3 – 35, А4 – 37, А5 – 41, А6 – 41, виняток становить лексема *акробатка*, яка є в усіх виданнях, крім А3. Це, можливо, пояснюється тим, що ядро авторського

колективу не змінювалося протягом тривалого часу.

Але зіставлення вибірки з реєстрів цих словників протягом їх перевидання дозволило виділити крім „внутрішньої“ непослідовності у включенні назв жінок до реєстрів різних перевидань одного й того самого словника (Словники С1–С5), також „зовнішню“ – непослідовність у включенні НЖ до реєстрів однотипних словників (у нашому випадку перекладні словники з російською вихідною мовою і обсягом близько 50 тис. слів, виданих тим самим видавництвом протягом того самого тривалого відтинку часу).

Ця „зовнішня“ неузгодженість реєстрів проявляється в досить суб'єктивно-му підході до включення НЖ. Це стосується не тільки стилістично забарвленої лексики, а й стилістично нейтральних назв. Пор. наявність лексики *акварелістка*, включення в статтю „автор“ після перекладу *author* доповнення „(о женщине) *authoress*“ в усіх виданнях А1–А6, і відсутність цього в усіх виданнях С1–С5 та ін.

Хоча деякі наведені тут прояви асистемності у включенні назв жінок до реєстрів словників і можуть здатися на перший погляд суто редакторським недоглядом, проте їх поширеність свідчить про недостатність уваги фахівців до назв осіб жіночої статі як об'єкта лексикографічного опису.

Література:

- АЛЕКСЕЕВ А. А.: Изменения в языке и изменения в словаре. // Словари и словарное дело в России в XVIII в. –Л. Наука, ст. 44.
- КНЯЗЬКОВА Г. П.: К проблеме отбора слов в словарях. // Современность и словари. Л.- 1978, ст. 20–32.
- ПРОТЧЕНКО И. Ф.: Новое в названии лиц. // Русский язык за рубежом 1967 №1.
- ПУЗИРЕНКО Я. В.: Експериментальне дослідження дериваційного потенціалу мови при творенні агентивно-професійних назв осіб жіночої статі / Вісник Київського ун-ту, серія Літературознавство, мовознавство, фольклористика, №8, 2000 (в друці).
- СУХОВЕРХОВА Г. А.: Актуализация словника и отражение процессов развития русской лексики в толковых словарях советского периода. АКД. -К., 1990, 24 с.

Умовні скорочення:

С1 – Русско-французский словарь. Щерба Л. В., Матусевич М. И., Дусс Ф. М. Под общ. рук. и ред. проф. Л.В.Щербы. Ок.75000 слов. -М., 1936. -791 с.

С2 – Русско-франц. словарь. Щерба Л. В., Матусевич М. И. Под общ. ред. проф. Л.В.Щербы. Ок.75000 слов. -М., 1939. -573 с.

С3 – Русско-франц. словарь. Щерба Л. В., Матусевич М. И. Изд. 3-е испр. и

доп. При участии Д. Л. Щербы. Под ред. Л. Н. Соболева и О. Л. Долгополова. Ок. 50000 слов. -М.: ГИЗ иностр. и нац. словарей, 1950. -842 с.

С4 – Русско-франц. словарь. Щерба Л. В., Матусевич М. И. Под общ. ред. Л. В. Щербы. Изд. 4-е испр. и доп. Под. ред. Д. В. Сеземана. Ок. 50000 слов. -М. ГИС, 1955. -784 с.

С5 – Русско-французский словарь. 50000 слов, сост. Щерба Л. В., Матусевич М. И. Под общ. ред. Л. В. Щербы. Изд. 9-е испр. и доп. -М.: Сов. энцикл., 1969. -840с. (з 1969 до 1991 року включно виходили тільки стереотипні видання).

A1 – Русско-английский словарь. Сост. О. С. Ахманова, Т. П. Горбунова, Н. Ф. Ротштейн и др. ок.50000 слов. -М.: ГИЗ иностр. и нац. словарей, 1948. -988 с.

A2 – Русско-англ. словарь. Сост. О. С. Ахманова, З. С. Выгодская, Т. П. Горбунова. Под общ. рук. А. И. Смирницкого. Изд. 2-е испр. и доп. Ок. 50000 слов. М.: ГИС, 1952. -804с.

A3 – Русско-англ. словарь. Ок. 50000 слов. Сост. О. С. Ахманова, З. С. Выгодская, Т. П. Горбунова. Под общ. рук. А. И. Смирницкого. Под ред. О. С. Ахмановой. Изд 3-е испр. и доп. -М.: ГИС, 1958., -951с.

A4 – Русско-англ. словарь. Ок. 50000 слов. Сост. О. С. Ахманова, З. С. Выгодская, Т. П. Горбунова. Под общ. рук. А. И. Смирницкого. Под ред. О. С. Ахмановой. Изд. 7-е. -М.: Сов. энцикл. 1965, -758с.

A5 – Русско-англ. словарь. Ок. 55000 слов. Сост. О. С. Ахманова, З. С. Выгодская, Т. П. Горбунова и др. Под общ. рук. А. И. Смирницкого. Под ред. О. С. Ахмановой. Изд. 13-е испр. и доп. М.: Рус. яз., 1985, -765с.

A6 – Русско-англ. словарь. Ок. 55000 слов. [О. С. Ахманова и др.], Под общ. рук. А. И. Смирницкого. Под ред. О. С. Ахмановой. Изд 16-е испр. и доп. -М.: Рус. яз., 1991, -758с.